

Гусев С.О. До історії вивчення трипільських пам'яток Могилів-Подільського району / С.О. Гусев // Третя Могилів-Подільська науково-краєзнавча конференція (23.10.2009 р.). – Могилів-Подільський ; Кам'янець-Подільський, 2009. – С.52–56.

С.О.Гусев

До історії вивчення трипільських пам'яток Могилів-Подільського району

У статті підняті питання вивчення археологічних пам'яток середнього Подністров'я, зокрема об'єктів Могилів-Подільського району Вінницької області. Акцентовано увагу на дослідженнях вчених, які мали вагоме значення для вивчення Трипілля.

Ключові слова: Могилів-Подільський район, археологічні дослідження, пам'ятки трипільської культури, трипільські поселення.

С.А. Гусев

К истории изучения трипольских памятников Могилев-Подольского района

В статье подняты вопросы изучения археологических памятников среднего Поднестровья, в частности объектов Могилев-Подольского района Винницкой области. Акцентируется внимание на исследованиях ученых, имеющие большое значение для изучения Триполья.

Ключевые слова: Могилев-Подольский район, археологические исследования, памятники трипольской культуры, трипольские поселения.

S.O. Gusev

The history of the study of Trypil' monuments Mohyliv-Podilskyi district

The article deals with the study of the archaeological monuments of the Middle Dniester, in particular the objects of the Mohyliv-Podilsky district of the Vinnytsia region. Attention is drawn to the researches of scientists that were of great importance for the study of Trypil'.

Keywords: Mogilev-Podolsky district, archaeological research, monuments of Trypil' culture, Trypil' settlements.

Середнє Подністров'я – одна з найбагатших на археологічні пам'ятки територій України. Вигідні географічні умови каньйону Дністра та його численних лівих приток (Жван, Караєць, Лядова, Серебря, Немія, Дерло та ін.) сприяли заселенню регіону людьми з найдавніших часів. Як наслідок, лише в межах теперішнього Могилів-Подільського району Вінницької області зафіксовано понад півсотні археологічних об'єктів. І цей список продовжує поповнюватися.

Серед старожитностей Могилівподільщини помітне місце посідають пам'ятки трипільської культури. Перші фахові археологічні обстеження трипільських селищ пов'язані з іменем Д. Щербаківського. У 1926 році за дорученням мистецького відділу ВУАКу (Всеукраїнської археологічної комісії) він оглянув декілька “передісторичних стоянок” поблизу сіл Озаринці, Віла

Ярузькі, Воеводчинці, Бернашівка та познайомився з археологічними збірками у місцевих школах. Д. Щербаківський повідомляв, що в Озаринцях було знайдено декілька “стацій” – у центрі села біля церкви, в урочищі “Попів город” та у Борщевецькому яру¹. Там дослідник зібрав крем’яні знаряддя праці, уламки керамічного посуду, фрагменти антропоморфної пластики і “кухонні викиди”.

У Вилах Ярузьких Д. Щербаківський описав п’ять пунктів з трипільськими матеріалами – урочище “Щовб”, садиба місцевого жителя Мелешка, біля старого цвинтаря, урочище “Попова гора” та урочище “Селище”. Аналізуючи скупку опубліковану кераміку, припускаємо, що мова йде про два різночасових трипільських поселення: більш раннє у південно-західній частині села (“урочище “Щовб”) та більш пізнє біля старого цвинтаря в самому селі.

Схожий на трипільський матеріал дослідник знайшов у селах Воеводчинці і Борщівці – це переважно крем’яні знаряддя праці та кераміка.

У публікації Д. Щербаківський згадує місцевих учителів О. та М. Свідзинських, С. Добролюбову, З. Чорного, М. Котенка, О. Кривицького, які збрали багато археологічного матеріалу та створили “цілу мережу шкільних музейчиків”. До речі, відомий дослідник української старовини М. Рудинський повідомляв, що саме О. Кривицький з 1912 р., а за тим з 1919 р. разом з учнями найбільше поповнював колекції знахідками з Озаринець². Усі трипільські речі Д. Щербаківський забрав до Києва і передав до Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Шевченка (тепер Національний музей історії України).

Серед тогочасних науковців трипільські матеріали з Озаринець одразу викликали особливий інтерес. Після вдалих розвідок Д. Щербаківського М. Рудинський виїздив до Озаринець і працював там кілька років поспіль (1927–1928 рр.). Його увагу привернули перед усім знахідки з урочища “Попів город”, зокрема крем’яні знаряддя праці та кераміка із заглибленим орнаментом, яку фахівець правильно порівняв з матеріалами розкопок 1904–05 рр. М. Біляшівського у с. Борисівка Іллінецького району Вінницької області³. М. Рудинський натрапив й на кераміку з мальованим орнаментом, у чому він побачив унікальну “поповгородську відмінність” і одразу приступив до стаціонарних польових робіт. У розкопі, закладеному понад краєм урвища, виявилось три культурних шари: верхній – козацьких часів, середній – римської епохи та нижній – трипільський. Трипільський горизонт складався із шматків обпаленої глини (руїни глинобитного житла), кераміки із заглибленим декором, крем’яних та сланцевих знарядь праці. На 17-ти сторінках спеціальної статті з

¹ Щербаківський Д. Коротке звітлення Всеукраїнського археологічного комітету за 1926 рік. – К., 1927. – С.167–172.

² Рудинський М. Поповгородський вияв культури мальованої кераміки // Антропология. Річник кабінету антропології ім.Ф.Вовка. – К., 1930. – Т.ІІІ. – С.235–236.

³ Біляшівський М. Борисівське городище. – Трипільська культура на Україні. – К., 1926. – Вип.І. – С.1–7.

оригінальним заголовком “Поповгородський вияв культури мальованої кераміки” М. Рудинський детально і досить фахово, як для свого часу, описав та проілюстрував усі варіанти заглибленого (“ритованого”) онаментування посуду з доповненням червоної або білої фарби. Шукаючи аналогії серед відомих на той час трипільських поселень, дослідник звернув увагу не тільки на Борисівку, а й на Кадіївці, що розташовані вище за течією Дністра у сусідній Хмельницькій області. “В Озаринцях, – зазначав археолог, – ми маємо красномовного свідка того, що ритована кераміка подекуди являє собою лише відміну суто-технологічного порядку, а не культурно-історичного чи тим паче хронологічного”⁴.

Загалом, дослідження Д. Щербаківського та М. Рудинського в Озаринцях мали велике значення для подальшого вивчення Трипілья. Не одне покоління археологів зверталось до матеріалів з цього поселення з метою з’ясування питань перед усім територіально-хронологічного членування пам’яток трипільської культури. Так, відома дослідниця трипільської культури Т. Пассек визначила відносно-хронологічний час поселення як ранньотрипільський (етап А)⁵. Майже через 30 років по тому її учениця і колега К. Черниш існування Озаринець датувала перехідним часом від раннього до середнього (етап ВІ) Трипілья⁶. Ще через 10 років О. Колесніков уточнив: Озаринці правомірно віднести до першої фази етапу ВІ⁷. Цікаво, що навіть окремі фрагменти кераміки з Озаринець стали об’єктом окремого вивчення. Наприклад, Т.Мовша звернула увагу на уламок верхньої частини кухонного горщика, де прокреслено, на її думку, зображення бика, яке не має аналогів у Трипільлі⁸.

Обстеження трипільських старожитностей у Могилів-Подільському районі пожвавилися після Другої світової війни. Наприкінці 1940-х років групу поселень поблизу Могилева-Подільського виявив М.Артамонов⁹. Оскільки він був директором Ермітажу, значну частину знахідок доправили у Ленінград. Нині колекція з Гордіївки, зокрема, є однією з найбільших у трипільському фонді Державного Ермітажу Росії.

У 1950-х рр. незначні розвідки на Могилівподільщині провів аматор-археолог (інженер-гідротехнік за фахом) В. Товкачевський. На р. Мурафа поблизу с. Скалопіль під час будівельних робіт він виявив двошарове трипільське поселення та зібрав з нижнього шару кераміку із заглибленим

⁴ Рудинський М. Вказана праця. – С.250. У цитаті збережено орфографію та стилістику оригіналу.

⁵ Пассек Т.С. Периодизация трипольских поселений // МИА. – 1949. – №10. – С.33–41.

⁶ Черныш Е.К. Раннетрипольские поселения Среднего Поднестровья // КСИИМК. – 1954. – Вып.56. – С.111–119; *Ії ж.* Место поселений борисовского типа в периодизации трипольской культуры // КСИИМК. – 1975. – Вып.142. – С.3–10; *Ії ж.* Энеолит Правобережной Украины и Молдавии. – Энеолит СССР. – М., 1982. – С.166–320.

⁷ Колесніков О.Г. Нові поселення середнього Трипілья в Подністров’ї // Археологія. – 1984. – Вип.49. – С.49–52.

⁸ Мовша Т.Г. Изображение быка на раннетрипольском сосуде из Озаринец // КСИИМК. – 1961. – Вып.11. – С.82–83.

⁹ Артамонов М.І. Південноподільська експедиція // АП УРСР. – 1949. – Т.1. – С.258–260.

орнаментом (етап VI), а з верхнього – фрагменти посуду з монохромним розписом (етап СII). Ці матеріали у 2000 році були передані до Національного музею історії України. Їх опрацювала та частково опублікувала співробітниця музею О.Якубенко.

З 1960-х рр. археологічні розвідки у Середньому Подністров'ї помітно поживались у зв'язку з будівництвом Новодністровського гідро-енергетичного вузла. Експедиції Інституту археології АН УРСР ретельно обстежували річище Дністра, яке потрапляло в зону земельних робіт або затоплення. Результатом цих досліджень стало нанесення на археологічну карту більше 60-ти нових пам'яток трипільської культури на території Вінницької, Хмельницької, Чернівецької та Тернопільської областей¹⁰. У межах Могилів-Подільського району увагу дослідників привернуло поселення поблизу с. Бернашівка (лівий берег гирла р.Жван), де трапилася кераміка із специфічним заглибленим “шаховим” орнаментом, притаманним культурам Боян і Прекукутені II на території Румунії. З 1972 по 1975 рр. експедицією Інституту археології АН УРСР під керівництвом В.Збеновича тут проводилися широкомасштабні розкопки. Фахівцям вдалося дослідити практично усю територію давнього селища, що забудовувалося переважно наземними житлами (їх виявилось сім). Порівняльний аналіз керамічних виробів, кам'яного та остеологічного матеріалу довів, що Бернашівка – найраніше з відомих трипільських поселень на території України. Вона існувала за 4000–3900 рр. до н.е.¹¹

Розкопки поблизу села Бернашівки були продовжені комплексною експедицією Інституту археології АН України, Інституту геофізики АН України та історичного факультету Вінницького педінституту на чолі з О. Корвін-Піотровським (О. Колесніковим). З 1989 по 1995 рр. стаціонарно вивчалось ще одне трипільське поселення, але на правому березі гирла р.Жван. Воно значно пізніше у часі від попереднього і датується етапом СI. Виявлені та розкопані наземні глинобитні житла суттєво розширили наші знання про особливості трипільського домобудівництва, а величезний керамічний комплекс Бернашівки-2 по-праву вважається найбільшим у регіоні.

Паралельно з роботами у Бернашівці відбулися розкопки трьох із семи зафіксованих жител на цікавому пізньотрипільському поселенні біля с.Липчани, що на р.Карасць (1985, 1987 рр. під керівництвом В.Збеновича; 1991 р. – О.Колеснікова). Особливо інформативною виявилася споруда глинобитно-каркасної конструкції №2 зі слідами сінної перегородки, череня прямокутної хатньої печі з “кишенею” для сушки зерна, трьох округлих підвищень (“жертвників”) та робочого місця, можливо для помолу зерна. Кераміка

¹⁰ Збенович В.Г. Нові трипільські пам'ятки Середнього Подністров'я // Матеріали XIII конф. ІА АН УРСР. – К., 1972. – С.104–105.

¹¹ Збенович В.Г. Поселение Бернашовка на Днестре (к происхождению трипольской культуры) – К., 1980. – 177 с.

характеризується багатим монохромним розписом, у якому присутні рідкісні зображення тварин та птахів. На думку авторів розкопок поселення Липчани належить до етапу СІ пізнього Трипілля¹².

У 2009 р. експедицією Інституту археології НАН України спільно з інститутом історії, етнології і права Вінницького державного педагогічного університету ім.М. Коцюбинського продовжено розкопки на ранньому та пізньому трипільських поселеннях у Бернашівці.

Таким чином, тривалі археологічні дослідження Середнього Подністров'я лише в межах Могилів-Подільського району дозволили виявити близько 20-ти поселень Трипілля. Краще вивчені з них (Озаринці, Бернашівка-1, Бернашівка-2, Липчани) надійно увійшли у науковий обіг як еталонні пам'ятки для відповідних періодів трипільської культури. Нам видається особливо перспективним вивчення поселень ліводністровських приток, де чимало двошарових селищ типу Озаринець кінця раннього – початку середнього періодів. Саме їх матеріали можуть суттєво доповнити наші знання про процеси розселення давнього землеробського населення на території Правобережної України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Артамонов М.І. Південноподільська експедиція // АП УРСР. – 1949. – Т.1. – С.257–262.
2. Біляшівський М. Борисівське городище. – Трипільська культура на Україні. – К., 1926. – Вип.І. – С.1–7.
3. Збеневич В.Г. Нові трипільські пам'ятки Середнього Подністров'я // Матеріали XIII конф. ІА АН УРСР. – К., 1972. – С.104–105.
4. Збеневич В.Г. Поселение Бернашовка на Днестре (к происхождению трипольской культуры) – К.,1980.– 177 с.
5. Збеневич В.Г., Шумова В.А. Трипольская культура Среднего Поднестровья в свете новых исследований. – Первобытная археология. – К., 1989. – С.97–106.
6. Колесніков О.Г. Нові поселення середнього Трипілля в Подністров'ї // Археологія. – 1984. – Вип.49. – С.49–52.
7. Мовша Т.Г. Изображение быка на раннетрипольском сосуде из Озаринец // КСИА. – 1961. – Вып.11. – С.82–83.
8. Рудинський М. Поповгородський вияв культури мальованої кераміки // Антропологія. Річник кабінету антропології ім.Ф.Вовка. – К., 1930. – Т.ІІІ. – С.235–259.
9. Пассек Т.С. Периодизация трипольских поселений // МИА. – 1949. – №10. – 248 с.
10. Черныш Е.К. Раннетрипольские поселения Среднего Поднестровья // КСИИМК. – 1954. – Вып.56. – С.111–119.
11. Черныш Е.К. Место поселений борисовского типа в периодизации трипольской культуры // КСИА. – 1975. – Вып.142. – С.3–10.
12. Черныш Е.К. Энеолит Правобережной Украины и Молдавии. – Энеолит СССР. – М., 1982. – С.166–320.

¹² Збеневич В.Г., Шумова В.А. Трипольская культура Среднего Поднестровья в свете новых исследований. – Первобытная археология. – К., 1989. – С.101–105.

13. Щербаківський Д. Коротке звітлення Всеукраїнського археологічного комітету за 1926 рік. – К., 1927. – С.167–172.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

- АП УРСР – Археологічні пам'ятки Української РСР. К.
ІА АН УРСР – Інститут археології АН УРСР.
КСИА – Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях
Института археологии АН СССР. М.
КСИИМК – Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях
Института истории материальной культуры АН СССР. М.; Л.
МИА – Материалы и исследования по археологии СССР. М.; Л.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

ГУСЕВ Сергій Олексійович – кандидат історичних наук, доцент Вінницького державного педагогічного університету ім.М.Коцюбинського.